

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (НБУВ) — головна наукова бібліотека країни — була заснована у 1918 році. За роки існування в ній сформовано найпотужніші фонди наукової літератури світового рівня. У творенні такого могутнього ресурсу важливе місце належить міжнародному книгообміну, який завжди був провідним напрямом діяльності наукових бібліотек світу. Адже це один із дієвих засобів поширення наукового знання й оперативного обміну думками серед провідних учених, поповнення фондів бібліотек профільними науковими виданнями.

Які ж переваги міжнародного книгообміну перед іншими джерелами комплектування? Це: 1) безвалютне джерело; 2) оперативність в отриманні іноземної літератури без посередництва експортуючих та імпортуючих фірм; 3) можливість отримувати видання, що не надходять у книготорговельну мережу; 4) можливість за рахунок дублетів отримувати необхідну новітню наукову інформацію.

До 1992 р. міжнародний книгообмін (МКО) був для НБУВ основним джерелом щодо комплектування іноземною літературою і складав у середньому 60 % від загальної кількості надходжень іноземної літератури з усіх джерел комплектування. НБУВ підтримувала зв'язки з 1650 науковими установами у 70 країнах світу. Проте, починаючи з 1992 року, коли у світі відбулися кардинальні політичні та економічні перетворення, надходження літератури шляхом МКО значно зменшилося.

Нині МКО проводить книгообмін у централізованому порядку для НБУВ, Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника та 97 наукових установ шести наукових центрів НАН України, розташованих у Києві, Харкові, Львові, Донецьку, Дніпропетровську, Одесі та Сімферополі. На цей час ми маємо 889 партнерів з книгообміну у 73 країнах світу. Серед наших партнерів:

- академії наук — 56;
- національні та великі державні бібліотеки — 86;
- університети та вищі учбові заклади — 203;
- редакції журналів — 16;
- музеї — 56;
- наукові установи — 472.

Такий склад партнерів дозволяє формувати універсальний за своїм змістом фонд періодичних видань. Пріоритетна роль при централізова-

ному комплектуванні іноземною літературою належить саме періодичним виданням як основному і найоперативнішому джерелу науково-технічної інформації, яке до того ж найповніше забезпечує широту охоплення наукових напрямів. Статистичні дані, отримані в результаті численних досліджень, свідчать про те, що 70 % наукової інформації здобувається вченими саме із журналів, а 92,7 % учених назвали наукові журнали найкориснішими джерелами інформації.

Зважаючи на те, що НБУВ має колекцію світової наукової періодики починаючи з 1665 року, за своїм статусом вона повинна й надалі збирати, зберігати та поповнювати фонди цієї колекції за прикладом роботи найбільших бібліотек світу, які, маючи сучасні електронні бази періодичних видань, не відмовляються від їхніх друкованих версій.

Усього на даний момент НБУВ отримує шляхом книгообміну 3171 назву (3354 комплекти) зарубіжних журналів, з них для фондів НБУВ — 1849 назв (1860 комплектів), для науково-дослідних установ НАНУ — 1322 назви (1493 комплекти).

За тематикою періодичні видання розподіляються таким чином:

- природничі науки — 1378 назв / 1525 компл.
- суспільні та гуманітарні науки — 1407 назв / 1439 компл.
- технічні науки — 248 назв / 252 компл.
- універсальні видання — 138 назв / 138 компл.

Найбільше періодичних видань надходить з таких країн:

- Польща — 524 назви / 531 компл.
- Росія — 252 назви / 261 компл.
- Німеччина — 243 назви / 256 компл.
- США — 236 назв / 248 компл.
- Болгарія — 229 назв / 310 компл.
- Японія — 171 назва / 192 компл.

Серед отримуваних журналів значна кількість видань міжнародного значення, індекс цитування яких високий (згідно з *Science Citation Index*).

Наприклад, ми отримуємо шляхом МКО з США — "*Applied Optics*", "*Bulletin of the American Physical Society*", "*Physical Review*" всі серії, "*Physical Review Letters*", з Великобританії такі журнали, як "*Clay Minerals*", "*Faraday Discussion*", "*Marine Pollution Bulletin*", "*Mathematical Proceedings of the Cambridge Philosophical Society*", з Німеччини — "*Journal of Plant Physiology*", "*Kerntechnik*", "*Naturwissenschaften*", з Польщі — "*Acta physica Polonica*", "*Polish Journal of Chemistry*" тощо.

При встановленні та розширенні угод про обмін обов'язковою умовою є збереження еквівалентності. Забезпечення принципів еквівалентності, на підставі яких краще здійснювати книгообмін з тією чи іншою установою і які влаштовували б обидві сторони, правильний підхід до партнера — усе це складає важливу частину роботи сектору МКО. При обміні періодичними виданнями, як правило, ми використовуємо принцип "назва за назву".

Важливою умовою забезпечення належного формування фондів бібліотек зарубіжною науковою літературою є чітке та оперативне виконання замовлень наших партнерів на українські видання, яке інколи вирішує долю книгообмінних угод з науковими установами. Тому контроль за виконанням та відправленням замовлень завжди знаходиться в полі зору сектора МКО.

Для гарантування одержання іноземної літератури щорічно здійснюється передплата українських періодичних видань. Останній раз ми робили передплату на 2009 рік. Було передплачено 156 назв журналів різних видавництва України. Для забезпечення стабільного репертуару надходжень зарубіжних періодичних видань щорічно уточнюється та корегується перелік українських видань для відправки. Ми відправляємо 105 назв українських періодичних академічних видань. З них 28 назв (893 компл.) відповідно до Постанови Президії НАН України від 11.11.2009 р. № 306 "Про забезпечення Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського науковими виданнями для міжнародного книгообміну" ми отримуємо через ВД "Академперіодика" НАН України, решта 77 назв (1680 компл.) — від науково-дослідних установ та редакцій журналів.

Найбільше українських періодичних журналів отримують:

- Болгарія — 96 назв/ 234 компл.
- Великобританія — 94 назви/ 137 компл.
- Німеччина — 104 назви/ 243 компл.
- Польща — 106 назв/ 621 компл.
- США — 107 назв/ 510 компл.

У великій кількості примірників за кордон надсилаються такі журнали:

- "Археологія" — 139 компл.
- "Український математичний журнал" — 107 компл.
- "Доповіді НАН України" — 92 компл.
- "Український історичний журнал" — 83 компл.
- "Фізика напівпровідників" — 64 компл.

Нажаль, починаючи з 2010 року нам не виділяють гроші на передплату журналів не тільки для МКО, але й для фондів НБУВ. Тому все, що нам надходить для книгообміну, — безкоштовні примірники, які ВД "Академперіодика", а також редакції журналів надають нам згідно з вищевказаною Постановою Президії НАН України. У результаті цього частина наших партнерів уже другий рік не отримує від нас українську періодику.

Особливої актуальності за нинішніх умов набуває питання рентабельності міжнародного книгообміну. В 2009 р. у секторі МКО та секторі відправки та митного оформлення Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів була проведена робота з цінового аналізу зарубіжної періодици, що надходить до НБУВ шляхом МКО, та з визначення витрат НБУВ на проведення міжнародного книгообміну. Джерелом інформації щодо вартості журналів слугував міжнародний довідник "*Ulrichs Periodicals Directory: International Periodical Information*". Було встановлено, що НБУВ

щорічно отримує журналів та видань, що продовжуються, на суму 3 484 375 грн.; книг та дисертацій на суму 270 960 грн.; *CD* та *DVD* на суму 6000 грн.

Таким чином, НБУВ отримує від партнерів з книгообміну, враховуючі країни СНД та Балтії, зарубіжних видань на загальну суму 3 761 335 грн. За цей же час витрати бібліотеки становили: передплата української періодики — 200 000 грн.; вартість видань, що продовжуються, — 57 690 грн.; поштові витрати — 272 000 грн.; заробітна плата співробітників двох секторів — 400 316 грн. Крім того, бібліотека відправила 9700 примірників журналів, які отримує безкоштовно, на суму 160 385 грн. Отже, загальні витрати на проведення міжнародного книгообміну становили 1 309 441 грн. Як бачимо, вартість отриманої зарубіжної літератури у 2,9 рази перевищує суму витрат. Ці дані дозволяють зробити висновок, що міжнародний книгообмін був і залишається економічно вигідним джерелом комплектування.

Досвід проведення міжнародного книгообміну висвітлює важливу роль традиції у взаємовідносинах із зарубіжними установами. Нині у Бібліотеки є стабільне ядро партнерів, які мають налагоджену службу здійснення міжнародного книгообміну, знають НБУВ як надійного партнера і дотримуються незмінної політики у комплектуванні незалежно від тих чи інших несприятливих факторів. Яскравим прикладом багаторічного взаємовигідного співробітництва є книгообмін з науковими установами та бібліотеками США. Першою бібліотекою, з якою встановлено книгообмін, у січні 1924 р., була Нью-Йоркська публічна бібліотека. Нині ми здійснюємо книгообмін із 63 науковими установами та бібліотеками США. Найбільш активний книгообмін проводиться з Бібліотекою Конгресу (книгообмін встановлено у 1927 р.), від якої НБУВ одержує 17 назв періодичних видань, а надсилає 22 назви українських видань. Від Бібліотеки Лінди Холл (книгообмін провадиться з 1956 р.) одержуємо 18 назв журналів, а направляємо 26 назв українських журналів. Особливістю книгообміну з установами США є активний обмін з університетськими бібліотеками, де традиційно концентрується інформація про найновіші наукові досягнення. Вони мають великий науковий потенціал і значні матеріальні ресурси. Давніми добрими партнерами НБУВ є бібліотеки Гарвардського, Каліфорнійського, Стенфордського, Вашингтонського, Чиказького та інших університетів.

Серед європейських держав важливе місце у книгообміні НБУВ посідає Німеччина. Ми обмінюємося з 113 науковими установами та бібліотеками цієї країни. Найактивнішим партнером НБУВ до 2011 р. було Німецьке науково-дослідне об'єднання у Бонні — центр міжнародного книгообміну Німеччини. Ми одержували звідти 70 назв науково-технічної періодики. Нажаль, Об'єднання припинило свою діяльність у сфері книгообміну з цього року. Зараз ми намагаємося встановити книгообмін з тими установами, які отримували наші журнали через Німецьке науково-дослідне об'єднання.

Торкаючись книгообмінних зв'язків НБУВ з науковими установами Польщі, треба враховувати багатовікову історію українсько-польських відносин. Книгообмін НБУВ з польськими установами розпочався у 20-х роках минулого століття. Дуже плідна співпраця налагоджена з Бібліотекою Польської АН, Національною бібліотекою Польщі, кафедрою українознавства Варшавського університету. Між Національною бібліотекою Польщі та Національною бібліотекою України ім. В.І. Вернадського була підписана угода про наукове співробітництво з метою спільного вивчення польських та українських історичних колекцій, які становлять золотий фонд світової культури.

Книгообмін НБУВ з науковими установами Великої Британії також було започатковано в 1920-х роках. Серед перших наших партнерів з книгообміну були Британська бібліотека та Бібліотека Лондонського університету. Зараз ми маємо у Великій Британії 35 наукових установ, з якими підтримуємо книгообмінні зв'язки. Ми отримуємо з цієї країни 98 назв журналів і продовжуваних видань, а надсилаємо 81 назву журналів та 10 назв продовжуваних видань.

Національна бібліотека України має давні традиції наукових і культурних зв'язків з установами Японії, започатковані ще у 30-х роках ХХ ст. Книгообмін з Японією має свої особливості. Інститути, департаменти та товариства, що входять до складу університетів, здійснюють книгообмін самостійно та надсилають тільки свої внутрішньовідомчі видання. Основну частину всіх видань, які надходять до НБУВ шляхом книгообміну з Японії, становлять журнали, видані різними науковими установами. Загальний обсяг надходжень періодики з Японії — 133 назви журналів та продовжуваних видань. НБУВ надсилає до Японії 69 назв українських періодичних видань. З них особливим попитом користується "Український математичний журнал", який одержують 19 наукових установ Японії.

Коли йдеться про книгообмінні зв'язки з Китаєм, передусім необхідно відзначити успіхи цієї країни в останні роки в усіх галузях науки і техніки. У Китаї швидко змінюється видавнича база, поліпшується якість поліграфічної продукції, з'являються нові видання, багато журналів друкуються англійською мовою. Регулярні книгообмінні зв'язки НБУВ з Китаєм були започатковані у 30-х роках минулого століття. Серед перших наших партнерів з книгообміну була Національна бібліотека Китаю, з якою співпрацюємо і зараз. Від Національної бібліотеки Китаю НБУВ одержує 20 назв журналів переважно суспільно-політичної тематики, газети і численні довідкові та енциклопедичні видання. Зі свого боку ми направляємо до Китаю 26 назв періодичних видань України. Стабільний книгообмін здійснюється також з Бібліотекою АН Китаю, яка надсилає нам 23 назви журналів і отримує від нас 25 назв українських періодичних видань.

Як свідчить практика, проведення книгообміну з кожною країною має свої особливості, урахування яких сприяє ефективності книгообмінних контактів. Крім об'єктивних причин, результати книгообміну великою

мірою залежать від особистих якостей референта, його ерудиції, наполегливості, сумлінного ставлення до виконання своїх обов'язків, розуміння суті сучасної політики здійснення міжнародного книгообміну, знання мови, а також уміння орієнтуватися в суспільно-політичній ситуації у світі.

Потрібно відзначити, що за останні роки поліпшилася якість поліграфічного оформлення українських академічних видань. Для більш активного розповсюдження української періодики за кордоном бажано збільшити кількість наукових журналів іноземними мовами або докладними резюме англійською мовою, а також видавати достатню кількість рекламних матеріалів для пропозицій.

Аналізуючи здійснення міжнародного книгообміну НБУВ протягом усього періоду його існування, можна стверджувати, що він був і продовжує залишатися вагомим чинником наукового та культурного співробітництва України з іншими країнами світу, а також важливим джерелом комплектування фондів НБУВ і бібліотек наукових установ НАН України іноземною літературою. Міжнародний книгообмін, який здійснює НБУВ, пропагує незалежну Україну, її науку та культуру за кордоном через розповсюдження українських видань, сприяє подальшому розвитку фундаментальних досліджень вітчизняних учених, знайомлячи їх з новою іноземною науковою літературою, а також сприяє зміцненню культурних зв'язків між Україною та іншими країнами світу.

Прогнозуючи майбутнє книгообміну, його перспективи в електронну еру, потрібно визнати, що він буде існувати стільки, скільки існуватиме книга.